

Hassas Konular

İran'da Yaşanan Protestolar ve Güney Azerbaycan

Babek Şahid *

1 Ocak 2023

Giriş

Üç aya yakın bir süredir İran'ın birçok şehrinde rejim karşıtı protestolar gerçekleşmektedir. İran Polis Teşkilatına bağlı İrşat Devriyesi tarafından 13 Eylül 2022 tarihinde Tahran'da zorunlu başörtüsü yasasına tam uymadığından dolayı gözaltına alınıp 16 Eylül'de karakolda vefat eden Mehsa Emami ismindeki genç bir kızın, polis tarafından gördüğü muameleyi protesto etmek amacıyla başlayan protestolar, üç aydır İran sokaklarını rejimin devrilmesini talep eden göstericilerin gövde gösterisi yaptığı alana dönüştürmüştür. Bu gösteriler hem ileri sürdüğü söylem, hem sahaya yansıttığı eylem hem de desteğini alabildiği siyasal ve toplumsal aktörler açısından İslam Cumhuriyeti'nin son kırk sene tarihinde benzeri az görülmüş bir ayaklanmadır ve İran siyasetini geri dönüşü zor olan yeni bir sürece sokmuştur. Başka bir deyişle bundan sonra İran'da ne olursa olsun hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır! Fakat bu yeni sürecin özellikleri nelerdir ve son kırk senede İran'da yaşanan protestolarla hangi açıdan farklılıklar göstermektedir? "Güney Azerbaycan Türklerinin bu protestolara yaklaşımı nasıldır?" ve "İran'ın yakın geleceğinde Güney Azerbaycan'ın siyasi geleceğiyle ilgili hangi senaryolardan söz edilebilir?" soruları üzerinde hem İran toplumu, hem Güney Azerbaycan'ın geleceği hem de bölge siyaseti açısından durulması gerekir. Bu yazıda bu sorulara yanıt aranırken İran'ı nasıl bir gelecek beklemektedir sorunsalı üzerinde durulmuştur.

Bugünkü Protestoları Geçmiş Protestolardan Farklı Kılan En Önemli Hususlar

Mehsa Emami'nin 16 Eylül 2022 tarihinde vefatı ya da İran halkının önemli bir bölümünün tabiriyle öldürülmesi üzerine 17 Eylül 2022 tarihinde Sakkız kentinde başlayan protestolar kısa sürede İran geneline yayıldı ve İranlı yöneticileri ciddi bir devlet kriziyle karşı karşıya bıraktı. İran'da insan hakları üzerine çalışan Hrana News internet sitesinin paylaştığı son istatistiğe göre son üç ayda İran'ın 161 kent ve 144 üniversitesinde toplam 1,192 gösteri gerçekleşmiştir. Bu gösterilerde 502 kişi hayatını kaybetmiş ve 18,452 kişi gözaltına alınmıştır. Hayatını kaybedenlerin 69'unu 18 yaştan küçük çocuklar ve 62'sini güvenlik güçlerine mensup kişiler oluşturmaktadır [1]. Bu gösterilerde güvenlik güçlerinin açtığı ateş sonucunda hayatını kaybeden kişiler en çok Beluç, Kürt ve Mazeni etniklerinden ve gözaltı sayısı en çok Güney Azerbaycan Türklerinden olmuştur. Doğu Azerbaycan ili Barolar Birliği İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Sina Yusifi'nin 13 Ekim 2022 tarihinde yaptığı bir açıklamaya göre birkaç gün içinde sadece Tebriz kentinde 1700 kişi gözaltına alınmıştır [2]. Güney Azerbaycan'ın çeşitli kentlerinde gözaltına alınan kişilerin sayısı dikkate alındığında 18 bin gözaltından en az 8 bin kişinin Güney Azerbaycan Türklerinden olduğu ileri sürülebilir. Güney Azerbaycan bölgesinde yapılan bu yüksek gözaltı sayısının en önemli amacı Güney Azerbaycan şehirlerini sakin tutmaya çalışmak ve olası protestoları engellemek olmuştur. Nitekim gözaltına alınan birçok kişi sorguya bile alınmamıştır ve "sadece önleme amaçlı buradasınız" denilerek direkt cezaevlerine gönderilmişler.

İslam Cumhuriyeti'nin son kırk yıllık tarihi bir anlamıyla protestolarla süregelen bir tarihtir ve Şubat 1979'da devrimin gerçekleşmesinden günümüze kadar birçok protesto gösterisi defalarca İran sokaklarını hareketlendirmiştir. İranlıların siyasal belleğine önemli protestolar olarak kazınan bu protestolardan devrimin zaferinden sadece iki hafta sonra 8 Mart 1979 tarihinde Dünya Kadınlar Günü münasebetiyle Tahran ve birçok büyük kentte gerçekleşen gösteri, devrimci devletin anayasallaşmasına kadar İran etniklerinin yoğun olarak yaşadığı çevre bölgelerde ortaya çıkan özerklikçi hareketler, devrimin zaferi ardından başlayan ve İran-İrak Savaşı boyunca devam eden Halkın Mücahitleri Örgütü gibi sosyalist İslamcı ve Halkın Fedaileri Örgütü gibi Marksist örgütlerin öncülük ettiği ideolojik gösteriler, İran-İrak savaşından sonra büyük kentlerde gerçekleşen ve orta sınıfın öncülük ettiği Tahran Üniversitesi Olayı (1999) ve Yeşil Hareketi (2009) protestoları, Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde yaşanan ve işçi sınıfı ile yoksul kesimin öncülük ettiği hayat pahalılığı protestoları (2017) ve Kanlı Aban [3] adıyla ünlü olan ve mazot fiyatlarında yaşanan artışın yol açtığı dizi protestolar (2019); İran'ın etnik bölgeleri o cümleden Güney Azerbaycan'da gerçekleşen İran gazetesi karikatürü (2006) ve Fitile programı (2015) protestoları, Arap ento-milliyetçiliği literatüründe el-Ahvaz bölgesi olarak anılan Huzistan ilinde gerçekleşen el-Ahvaz İntifadası (2005) ve Gazap Günü (2011) protestoları, Sistan ve Beluçistan ilinde Devrim Muhafızları Ordusu tarafından mazot taşıyıcılarını yakıt kaçakçıları olarak öldürülmesinin yol açtığı Beluç etniğinin protestoları (2021) öne çıkmaktadır. Ülke gündemini uzun bir süre meşgul eden ve ülke yöneticileri için devlet krizine yol açan bu büyük çaplı protestolar dışında İran sokakları defalarca küçük veya orta çaplı protestoların gerçekleşmesine de tanıklık etmiştir. Başka bir deyişle İslam Cumhuriyeti'nin yarım asra yakın ömründe İran sokakları defalarca toplumun çeşitli grup, sınıf ve katmanlarının protesto alanına dönüşmüştür ve hem İran devleti hem de İran toplumu protesto sözcüğüne aşina olgulardır. Fakat bugün İran sokaklarında devam eden protestolar geçmiş protestolardan önemli farklılıklar göstermektedir. Bu protestoların geçmiş protestolardan en önemli farkı, ülke geneline yayılması ve kapsayıcı olmasıdır. Son kırk senede İran'da gerçekleşen protestolar ya belli bir coğrafya ya belli bir sınıf ya da belli bir ideoloji ve siyasî görüşe sınırlı olmuştur. Devrimin başında Şii siyasal İslamcıların devlet aygıtını ele geçirmeye çalışmasını protesto eden en önemli gruplar ya Marksist ideolojiye yakın örgütlenmeler ya da etnikler için özerklik talep eden etno-milliyetçi gruplar olmuştur. İran-İrak savaşından sonra Marksist örgütlenmelerin toplumsal mobilizasyon gücü büyük ölçüde azalsa da etno-milliyetçi siyasal görüşler bastırılmış kolektif duygular olarak varlığına devam etti ve ara sıra bölgesel ayaklanmalar şeklinde kendini gösterdi. Ancak ülkesel çapta ciddi bir devlet krizine yol açan en önemli ayaklanma Yeşil Hareketi protestoları olarak 2009 yılında gerçekleşti. Yeşil Hareketi protestoları, mahiyeti itibarıyla İranlı reformistlerin başını çektiği bir hareket olmuştur ve bir aya yakın bir süre Fars etniğinin yoğun olarak yaşadığı İran'ın Tahran, İsfahan, Meşhet ve Şiraz gibi büyük kentleri reformist düşüncenin sokakta hak arayışında bulunma alanına dönüştürmüştü. Yeşil Hareketi'nin bastırılmasıyla İran'ın orta sınıfının politik talepleri siyasal uzamın dışına itilmiş oldu. Yeşil Hareketi'nden sonra devleti varoluşsal bir krizle karşı karşıya bırakan ayaklanma 2019 yılında gerçekleşen Kanlı Aban protestolarıdır. Kanlı Aban protestoları küçük kentler ve varoş bölgelerde gerçekleşirken yoksul ve işçi sınıfı bu protestolara öncülük etmiştir. Fakat bu kez İran'da yaşanan protestolara varlığını yurtdışında sürdüren Halkın Mücahitleri Örgütü gibi sosyalist düşünceye yakın örgütler, eski rejim taraftarları olan ve Pehlevi monarşisinin geri gelmesini temenni eden gruplar ve şahıslar, Marksist düşünceden hâlâ vazgeçmeyen ve sosyalist bir cumhuriyet idealiyle ortada olmaya çalışan örgütlenmeler, reformist geçmişe sahip olan entelektüel bir siyasal şebeke, laik ve demokratik bir İran cumhuriyeti talep edenler, bütün etniklerin etno-milliyetçi temsilcileri ve en önemlisi herhangi bir siyasal örgüt veya ideoloji bağlılığı bulunmayan ve sadece refah ve demokrasi için sokaklara inerek

rejimi protesto eden kişiler katılım sağlamıştır. Bu protestoların en önemli toplumsal tabanını son grup yani herhangi siyasal örgüt veya belli bir ideoloji mensubiyeti bulunmayan, sadece demokrasi ve refah ümidiyle sokağa inen ve baskıcı rejimin devrilmesini talep eden kitleler oluşturmaktadır. Protestoların yayıldığı coğrafya dikkate alındığında ise İran geneline yayıldığı görülmektedir. Başka bir deyişle kırk günü aşkın bir süredir İran'da yaşanan protestolara bütün rejim karşıtı gruplar, etnikler ve sınıflar katılım sağlamıştır ve İran'ın 161 kentinde protestolar gerçekleşmiştir. İranlı protestocuların yaş grubu protestolarla ilgili en çok tartışılan başlıklar sırasında yer almaktadır. İran nüfusunun en az %60'ı İslam Cumhuriyeti döneminde dünyaya gelen genç kuşaktan oluşmaktadır. Devrim öncesi İran'la ilgili zihniyeti sadece tarih kitapları, görsel medya ve aile sohbetleriyle sınırlı olan bu gençlik, devletin dayattığı gelenekselci ideal yaşam biçimine karşı iletişim alanında yaşanan teknolojik gelişmeler sayesinde modern küresel değerlerle tanışma ve çağdaş yaşam biçimiyle entegre bir şekilde büyüme fırsatı bulmuştur. Bu da İran gençliğini özellikle de Z kuşağını İsnâ Aşeriye fikhını temel alan Şii siyasal İslam'ın İran'daki devlete atfettiği kutsiyet ve bu kutsiyet için birçok maddi ve manevi zorluğa katlanmak mı yoksa dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi din ve siyasetin ayrı tutulduğu ve apolitik bireysel özgürlüklere saygı duyulan ve hatta korunan bir ülkede yaşamak mı, ikilemi ve tercihi arasında kararsız bırakmıştır. İran protestolarının dinamik gücü ve toplumsal taşıyıcılarının önemli bir bölümünü Z kuşağı oluşturduğundan dolayı İran gençliğinin bireysel özgürlüklerin korunduğu laik bir yönetim anlayışını, fıkıhçı Şii siyasal İslamcı zihniyete tercih ettiği görülmektedir.

Bu protestoları geçmiş protestolardan farklı kılan bir diğer önemli husus uzun sürmesi oldu. Bundan önce İran'da gerçekleşen protestolar genellikle bir haftayı geçmemiş ve bir hafta içinde güvenlik güçleri tarafından özellikle de Devrim Muhafızları Ordusu'nun sahaya inmesiyle bastırılmıştı. Uzun sürdüğü düşünülen Yeşil Hareketi ise sadece 2009 senesinin belli günlerinde gerçekleşen zincir protestolar olmuştur ve her gün gerçekleşen protestolar olmamıştır. Başka bir deyişle Yeşil Hareketi geniş bir zaman dilimine yayıldığı ve Yeşil Hareketi liderleri Mir Hüseyin Musevi, Zehra Rehneverd ve Mehdi Kerrubi'nin çağrıları üzerine belli aralıklarla gerçekleştiği için uzun sürdüğü düşünülmüştür. Hâlbuki bugün İran'da gerçekleşen protestolar üç aya yakın bir süredir aralıksız devam etmektedir ve her gün ülkenin çeşitli bölgelerinde protestocular ve güvenlik güçleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. Bu da bazı yorumcuların özellikle de rejim karşıtı medya ve basının İran protestoları terimi yerine İran'ın yeni devrimi ve bütün İranlıların devrimci ayaklanması gibi terimler kullanmasına sebep olmuştur.

İranlı protestocuların uluslararası kamuoyu, özellikle de sanat çevrelerinden gördüğü destek ve dünya kamuoyunun İran devleti ve İran toplumuna bakış açısının değişmesi yeni bir gelişme niteliği taşımaktadır. Bu protestolarda İslam Cumhuriyeti tarihinde benzeri az görülmüş belki de hiç görülmemiş bir uluslararası sivil toplum ve yabancı sanatçılar desteği gerçekleşti. Oscar ödülü sahibi Daniel Day Lewis ve müzisyen Roger Waters ve Chris de Burgh, oyuncu Leah Remini, Nathaniel Buzolic, şarkıcı Shakira ve yazar J. K. Rowling gibi dünyaca ünlü isimler İran protestolarına destek verdiklerini açıkladılar ve bu ilk açıklanan destek mesajlarını onlarca ünlü ismin desteği takip etti. Yabancı ünlüler ile birlikte birçok ünlü İranlı oyuncu, sanatçı ve sporcu da İslam Cumhuriyeti yöneticilerini eleştirerek protestolara destek verdi. Ünlülerin protestocuları desteklemesi İran kamuoyunda ciddi bir infiale yol açtı ve İran yargısını harekete geçirdi. İran yargısı bu dalgayı durdurmak amacıyla İranlı ünlüler için özel bir dosya açtı ve ünlü isimler gözaltına alındılar. Uluslararası kamuoyunda İran toplumuna yönelik çağdaş ve seküler değerler için canı pahasına mücadele eden bir toplum imajı yaygınlık kazanırken dünyanın İran devletine karşı bakış açısı da

değiştirdi ve köklü geleneklere sahip bir devlet imajı yerini basit toplumsal sorunları çözmekten aciz bir devlet imajına bıraktı.

İran devletinin protestoculara karşı aşırı şiddet kullanması ve 70 civarında 18 yaşın altında olan çocuğun güvenlik güçlerinin açtığı ateş sonucunda öldürülmesi bu bakış açısının değişmesinde etkili olmakla birlikte devletin ciddi bir meşruiyet krizi yaşadığını da gösterdi. Nitekim “çocuk katili rejim” sözü protestocuların sloganına dönüşerek İran sokaklarında dillendirilmeye başlandı. Güvenlik güçlerinin yöneticilerden aldıkları talimatlar gereği sokakta aşırı şiddet kullanmayla yetinmeyip ülke genelinde protestolara katılan liseli kız çocuklarına saldırması, bazı kız liselerinin özel hareket polisleri tarafından basılması ve yapılan saldırılarda kız çocuklarının öldürülmesi toplumsal öfkeyi yükselttiği gibi kriz yönetiminde başarısız bir devlet yönetimini de ortaya koydu. Başka bir deyişle İran toplumu çağdaş değerler için ayaklanan bir toplum olarak öne çıkarken İran devleti, toplumla konuşabilecek bütün aracı yapıları yok ederek toplumun taleplerine karşı aşırı şiddet kullanmaktan başka çaresi kalmayan bir devlet olarak öne çıktı. Bu da toplumsal yapıda telafisi zor olan kırılmaların ortaya çıkması ve kalıcı travmaların yaşanması anlamına gelmektedir.

İran protestolarında öne çıkan hususlardan biri de İran öğrenci hareketinin tekrar canlanması ve 12 senelik bir aradan sonra politik uzama geri dönüşü oldu. İran’da orta sınıfın taleplerini temsil eden en önemli toplumsal hareket olan öğrenci hareketi 1979 devriminde olduğu gibi İslam Cumhuriyeti döneminde de siyasal arenanın etkin aktörleri sırasında yer almıştır. Fakat 2009 Yeşil Hareketi olayları sırasında sert bir şekilde bastırılması neticesinde siyasal olayların dışına itilmişti. İranlı sosyologların önemli bir bölümünün de üzerinde durduğu gibi Yeşil Hareketi’nin bastırılması, orta sınıf ve bu sınıfın öğrenci hareketi gibi toplumsal/siyasal aktörlerinin ülkede reformların gerçekleşebileceğine dair derin bir ümitsizliğe kapılmasına ve devletin artık reform kapasitesini kaybettiği kanısının güçlenmesine yol açtı. Ahmedinejad’ın dört yıllık ikinci dönem cumhurbaşkanlığı ve Hasan Ruhani’nin sekiz senelik cumhurbaşkanlığı döneminde üniversite kampüsleri İslam Cumhuriyeti yöneticilerinin çok da alışıktığı bir biçimde öğrenci protestolarına tanıklık etmedi. Fakat son üç ay içinde İran’da gerçekleşen protestolarda İran öğrenci hareketinin geçmiş rolünü geri kazandığı ve bu protestoların önemli ayaklarından birini üniversite kampüslerinin oluşturduğu görünmektedir. Nitekim İran’da insan hakları üzerinde çalışan merkezlerin paylaştığı bilgilere göre son üç ay içinde İran’ın 143 üniversitesinde rejim karşıtı gösteriler gerçekleşmiş ve 600’ün üzerinde öğrenci güvenlik güçleri tarafından gözaltına alınmıştır [4]. Son İran protestolarında, özellikle de öğrenci hareketi bağlamında dikkat çeken yeni bir boyut rejim karşıtı gösterilerin sadece üniversite öğrencileriyle sınırlı olmadığı lise ve ortaokul öğrencilerinin de katılım sağladığı olmuştur. Lise ve ortaokul öğrencilerinin “ölüm olsun diktatöre” sloganıyla okullarda ve caddelerde ülkenin en üst otoritesine meydan okuyarak yaptığı rejim karşıtı gösteriler, üniversiteler kadar yaygın ve kalabalık katılımcıya sahip olmasa da simgesel açıdan önem taşımıştır ve sosyal medyada yayınlanan videoları geniş yankı bulmuştur [5].

Üç aya yakın bir süredir İran’ı dünyanın önemli gündem maddelerinden biri hâline getiren bu protestoları, eski protestolardan farklı kılan önemli hususlardan biri de protestocuların özellikle Devrim Muhafızları Ordusu’na bağlı sivil milislerden oluşan Besic Örgütü mensuplarına karşı gösterdiği tepki ve bu tepkinin rejim muhaliflerince meşru savunma hakkı olarak değerlendirilmesidir. Geçmiş protestolarda toplumsal tabanın referans alabileceği kişiler, gruplar ve medyanın söylemlerinde güvenlik güçlerinin güç kullanmasına karşılık, protestocuların güç ve şiddetle karşılık vermesi güvenlik güçlerinin şiddetini arttırmasına imkân tanyacağı için protestocular güvenlik güçlerine karşı şiddetten uzak durmaya davet edilmişti. Fakat bugün İran sokaklarında

devam eden protestolarda hem güvenlik güçlerinin aşırı şiddet kullanması, hem çocuklar, kadınlar ve yaşlılara karşı sert müdahalelerde bulunmasının yol açtığı genel öfke hem de toplumsal tabanın referans alabileceği kişi, grup ve medyaların söyleminde yaşanan değişimler neticesinde protestocuların güvenlik güçlerinin şiddet kullanmasına karşı şiddet kullanmaktan çekinmedikleri hatta siyasal aktörler ve rejim muhalifi medyalar tarafından bu yönde teşvik edildikleri görünmektedir. Nitekim bugüne kadar protestolarda hayatını kaybeden 502 kişiden 62 kişi güvenlik güçlerine mensuptur ve güvenlik güçleri ile protestocular arasında çıkan çatışmalarda öldürülmüştür. İran'da protestoların yönlendirilmesinde etkin bir rolü bulunan ve İran kamuoyunu ciddi bir şekilde etkileme potansiyeline sahip olan merkezi Londra'da bulunan ve Farsça yayın yapan İran International TV kanalının yayınları ve bu televizyon kanalına konuk olan siyasi ve uzman figürlerin söylemi incelendiğinde meşru savunma hakkına önemli bir vurgunun yapıldığı gözlemlenmektedir.

İran protestolarında dikkat çeken bir başka boyut işçi sınıfı, önemli mesleki gruplar ve çarşı esnafının protestocuları desteklemek amacıyla greve gitmesi oldu. Protestoların ilerlemesiyle İran ekonomisinin en önemli sektörü olan petrol sanayi işçileri ve İran'da saygın bir toplumsal konuma sahip olan öğretmenler ve sağlık çalışanlarının greve gitmesi bir ilki teşkil etti. Fakat bu bağlamda en dikkat çeken gelişme İran ekonomisinde olduğu gibi İran siyasetinde de kendine özgü yeri olan çarşı esnafının kepenk kapatması oldu. İran siyasi kültüründe çarşı, insanların sadece alışveriş yaptığı ve günlük ihtiyaçlarını giderdiği yerler değildir, Meşrutiyet Devrimi ve 1979 Devrimi'nde oynadığı rolden dolayı kendine özgü bir ağırlığı bulunmaktadır. Son üç ayda çarşı esnafının farklı aralıklarla ve birkaç günlüğüne de olsa kepenk kapatıp rejim muhaliflerinin grev çağrısına olumlu yanıt vermesi İran'daki memnuniyetsizliğin ne kadar derine indiğinin önemli göstergelerinden olmuştur. Başka bir deyişle protestoların belli bir coğrafya, sınıf ve etniğe sınırlı olmadığı gibi çeşitli toplumsal kategoriler ve meslekî gruplara yayıldığı da görünmektedir.

İran'da Neler Olabilir?

İran içinde yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelere paralel olarak uluslararası aktörlerin İran politikalarında yaşanan ciddi değişimler İran'ın süratle bir dönüm noktasına hareket ettiğini göstermektedir. Nitekim Ekonomist dergisinin 8 Aralık 2022 tarihinde yayınladığı bir analize göre mevcut sürecin neticesinde İran'ı yakın gelecekte ya bir devrim ya da bir iç savaş beklemektedir [6]. İran'da kötü yönetimden kaynaklanan ve yıllar boyunca biriken siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlar ülkenin ciddi bir yapısal reforma ihtiyaç duyduğunu kaçınılmaz kılmıştır. Fakat müessis nizamın sert çekirdeğini oluşturan ve ülkenin bütün güç kaynaklarını tekellerinde tutan Devrim Lideri Hameneyi'ye bağlı vakıflar ve çıkar şebekelerinin sergilediği yaklaşımlar, Devrim Muhafızları Ordusu'nun siyaset, ekonomi, kültür ve medyada oynadığı etkin rol ve bu etkin rolünü devam edebilmesi için benimsediği ve uyguladığı yöntemler devletin reforma kapalı olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle İran'da devlet aygıtı toplum ile diyalog kurabilecek bütün kanalları yok ettiği için reform ümidinin sönük bir ümit olduğu ileri sürülebilir. Bu da İran'ın iç koşullarının daha çok yeni bir devrime gebe olduğu anlamına gelmektedir. İran'daki toplumsal ve siyasal memnuniyetsizliğin başarılı bir devrimle sonuçlanıp sonuçlanmayacağı önemli bir soru işaretidir. Hameneyi hayatta olduğu sürece homojen görünmesine rağmen ciddi farklı eğilimleri içinde barındıran muhafazakâr siyasal aktörler, ideolojik gruplar; askeri ve güvenlik bürokrasisini bir arada tutabilecektir. Fakat Hameneyi'den sonra bir taraftan Hameneyi'nin ölümünün toplumda yaratacağı şok, bu şokun yeni protestolar şeklinde sokaklara yansması ve öte taraftan da Hameneyi'nin yerini doldurabilecek lider bir simanın olmadığından dolayı toplumsal baskının askeri ve güvenlik

bürokrasisinde oluşturacağı çatlaklar ve bu çatlakların toplumsal yansımaları İran'ın dönüm noktasını teşkil edecektir. Bu dönüm noktası neticesinde İran'da devlet aygıtı ideolojik ve devrimci mahiyetinden vazgeçip sadece isminin İslam Cumhuriyeti kalmasıyla yetinecektir ve normal bir ulus-devlete geçiş yaparak yukarıdan aşağıyla devletin kendi eliyle yaptığı bir devrim gerçekleşecektir ya da yapısal reformları yok oluş tehdidi olarak değerlendirmeye devam edecek ve siyasal alan Devrim Muhafızları Ordusu eliyle daha da militerleşecektir. Bunun neticesinde İran sokakları tekrar ciddi bir halk ayaklanmasıyla dünya gündemine taşınacaktır ve Ekonomist dergisinin öngördüğü gibi ya başarılı bir devrim ya da devlet ile toplumun çatışacağı bir iç savaşla sonuçlanacaktır. İslam Cumhuriyeti yöneticilerinin bugüne kadar çeşitli krizlere gösterdiği tepkiler özeleştirici ve reformdan ziyade hapisler, öldürmeler ve idamlar aracılığıyla toplumda korku atmosferi oluşturmak olmuştur. Son üç ayda İranlı protestocuların gösterdiği kolektif tepki İranlıların kayda değer bir bölümünün otoriter rejimin yarattığı korku duvarını aştığının göstergesi olmuştur ve yakın gelecekte geniş bir alana yayılabileceği olasılığı yüksek bir öngörüdür.

İran'ı bekleyen söz konusu devrim veya iç savaşın tetikleyeceği en önemli fay hatları bireysel, toplumsal ve siyasal özgürlüklerin yanı sıra mezhep ve etnik talepler olacaktır. İran coğrafyasında yaşayan farklı etnik ve mezhep grupları, ortaya çıkacak olan değişim fırsatının yüz sene içinde İran'ın devlet fikri ve işlevine egemen olan Fars etno-milliyetçiliği (İran devletinin politika ve uygulamaları genellikle şovenizme varmaktadır ve Fars şovenizmi belki de daha uygun bir terim olabilir) ve Şuubiyeci Şiilik mezhepçiliğine karşı mücadele alanına dönüştürmeye çalışacaktır. Bu durumda İran sokakları bir taraftan rejim yanlısı ve rejim karşıtı grupların mücadele alanına dönüşürken diğer taraftan da Halkın Mücahitleri Örgütü, Pehlevi monarşisi taraftarları, Batılı değerlere öncelik veren merkezîyetçi cumhuriyetçi figürler ve etnik taleplerle öne çıkan gruplar arasında rekabet alanına dönüşecektir.

Küresel güçler ve bölgesel aktörlerin özellikle İran politikalarındaki değişimler, onların İran'ın yeni bir dönüm noktasına hareket ettiği kanısına vardıklarını, kendi bölgesel çıkarlarını sadece mevcut rejimin bekasına bağlamayıp bu yönde hazırlık içine girdiklerini, alternatifler ve B planları oluşturmaya çalıştıklarını göstermektedir. ABD'li üst düzey yetkililerin İran ile nükleer görüşmelerin bir sonuca varmadığını ve nükleer anlaşmayı içeren Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nın (KOEP) öldüğüne dair yaptığı açıklamalar [7], Hollanda Parlamentosunun Avrupa Birliği'nden İran Devrim Muhafızları Ordusu'nu terör örgütü olarak tanımasını istemesi [8], Avrupa Birliği'nin İran'a uyguladığı yeni yaptırımlar ve yakın gelecekte Almanya ve Fransa'nın da Devrim Muhafızları Ordusu'nu terör örgütü olarak tanıyacağına dair güçlü öngörülerin oluştuğu, İran'ın Ukrayna savaşına dâhil olup Rusya'nın yanında yer alması ve Rusya'ya SİHA satışı yapması, Çin'in İran'a rakip ve hatta düşman olduğu Suudi Arabistan gibi bölgesel aktörlerle stratejik işbirliği anlaşmaları imzalaması ve Suudi Arabistan ile birlikte İran karşıtı bir bildiriye imza atması ve böylece İran'ın Çin'in küresel yükselişinde Çin için stratejik değere sahip olmadığını ortaya çıkmasıyla İranlı yetkililerde özgüvensizlik ve şaşkınlığın oluşması, ABD, AB ve Kuzey Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin desteklediği ve Erbil'de bulunan farklı İran Kürtlerinin etno-milliyetçi silahlı örgütlerin tek bir çatı altında toplanması ve bu örgütlere yapılan silah yardımı ve milis savaş eğitiminin artması, ABD'de İran'ın sürgündeki hükümetini oluşturmak için başlatılan çalışmalar ve bu doğrultuda Halkın Mücahitleri Örgütü ve Rıza Pehlevi'nin isimlerinin öne çıkması, Emmanuel Macron'un İran'da rejimi devirmek istedikleri açıklayan ve bu yönde sosyal medyada etkin propaganda faaliyeti yürüten bir grubu kabul etmesi, İslam Dünyası, Müslüman ülkeler özellikle de Arap Dünyası'nda ciddi bir ağırlığa sahip olan ve bugüne kadar Tahran yönetimiyle iyi geçinmeyi tercih eden İran Sünnilerinin lideri Mevlevi Abdülhamid'in her Cuma

namazı hutbelerinde Tahran yönetimini sert bir dille eleştirmesi, Devrim Lideri Hameneyi'yi birkaç kez ciddi bir şekilde açık hedef alması ve ülkede rejimin değişmesi için uluslararası gözlemciler eşliğinde referandumun yapılması gerektiğini söylemesi ve bu yönde Arap ülkeleri ve uluslararası İslamcı gruplardan aldığı destek, Arap ülkelerinin İran'daki Arap etno-milliyetçi gruplara yaptığı desteğin artması ve İran içinde Arap etno-milliyetçiliğini güçlendirmeye çalışması, Londra merkezli olan ve İran kamuoyunu yönlendirmekte kayda değer bir potansiyele sahip olan medya kuruluşlarının faaliyetine yapılan yardımların artması ve yeni politik söylemlere öncülük edebilmeleri için yeni alanların açılması, İsrail'in ne olursa olsun İran'ın nükleer silaha ulaşacağına izin vermeyeceğine ve kendi sınırında İran varlığına müsaade etmeyeceğine dair yaptığı açıklamalar ve bu yönde kararlılığını göstermek için İran içinde yaptığı sabotaj operasyonları ve Suriye'de İran ve İran'a bağlı güçleri hedef alması, İsrail'in İran'a askeri müdahalede bulunacağına dair senaryonun güçlenmesi ve kaç kutuplu dünyaya ayak basmakta olan uluslararası siyasette ABD hegemonyası ve Modern İpek Yolu'na karşı AB'den ayrılarak yeniden küresel bir güç olma yoluna giren Britanya'nın İsrail ve Orta Asya ülkelerine duyduğu ihtiyaç gibi neden ve faktörlerden dolayı uluslararası aktörlerin İslam Cumhuriyeti rejiminden kolay bir şekilde vazgeçebileceğini göstermekle birlikte hazırlık aşamasına bile girildiği ileri sürülebilir. Başka bir ifadeyle artık İran'da rejimi ayakta tutmak isteyen güçlü bir uluslararası iradenin söz konusu olmadığı ve küresel ve bölgesel aktörlerin orta ve uzun vadeli ulusal çıkarlarını yeni bir İran için tasarlamaya çalıştıkları gözlemlenebilir.

İran'ın Yeni Dönüm Noktası ve Güney Azerbaycan

İran nüfusunun önemli bir bölümünü Türk soyuna mensup gruplar oluşturmaktadır. İran'da Fars etniğinden sonra en çok nüfusa sahip olan etnik grup Türklerdir. Bu Türk nüfus kendi içinde Güney Azerbaycan Türkleri, Türkmenler, Kaşkaylar ve Horasan Türkleri gibi farklı topluluklara bölünmektedir. Bunların içerisinde en kalabalık Türk nüfusu ise Güney Azerbaycan Türkleridir. İran'ın kuzeybatı coğrafyasını kapsayan ve tarihi Azerbaycan topraklarının güneyde yer alan bölgeye siyasi ve tarihi literatürde Güney Azerbaycan bölgesi denilmektedir. Güney Azerbaycan Türklerinin İran siyasi kültüründe kendine özgü konumu ve ağırlığı bulunmaktadır. Bu da daha çok Güney Azerbaycanlıların son yüz senede İran'daki siyasi değişimlerden özellikle Meşrutiyet Devrimi ve 1979 Devrimi'nde oynadığı rolden kaynaklanmaktadır. İran siyasi kültüründe yaygın bir kanıya göre modern İran tarihinde birçok değişim talebi ve devrimci ayaklanma Fars etniği tarafından başlatılsa da Güney Azerbaycan Türkleri katılım sağlamadığı sürece başarıya ulaşma şansı oldukça düşüktür. Bu açıdan modern İran şiir ve edebiyatında Tebriz, daha çok devrimlerin beşiği metaforuyla hafızlara kazınmıştır.

İran'da din ve mezhep faktörünün zayıflamasıyla bugün iki ana eğilim İran'daki toplumsal taleplerin temel dinamiğini oluşturmaktadır. Birinci eğilim din-devlet özdeşliğini savunan zihniyete karşı laik değerleri benimseyen düşünce ve dünya görüşlerini kapsarken ikinci eğilim din ve mezhebin yerine dil farkını temel alan etno-milliyetçi hareketleri kapsamaktadır. Modern İran tarihinde merkezîyetçi devlet, ulusal halkçı bir birlik inşa edemediğinden dolayı İran toplumu uzun yıllar oldukça zayıf bir toplumsal dayanışma hissiyle toplumsal yaşamını sürdürmüştür. Bu da merkezi otorite kaybolduğu zaman merkezkaç hareketlerin ortaya çıkmasının temel nedenini oluşturmaktadır. Güney Azerbaycan Türkleri İran tarihinde oynadıkları kurucu ve yapıcı role rağmen son yüz senede İran'da devlet iktidarını ele geçiren Fars etno-milliyetçileri tarafından radikal bir biçimde ötekileştirilmelerinden dolayı merkezîyetçi devlete güvenlerini büyük ölçüde kaybetmiş ve bugün Fars etno-milliyetçiliği tarafından ileri sürülen birçok ütopya ve ideallere kuşkuyla yanaşmaktadır. Nitekim son yirmi senede

Güney Azerbaycan'da gerçekleşen protestoların ana mahiyetini İran genelini ilgilendiren meseleler yerine etnik talepler ve Türklüğe yapılan vurgu oluşturmuştur. Örneğin 2006 senesinde gerçekleşen İran gazetesi karikatürü protestoları, 2015 yılında gerçekleşen Fitile programı protestoları, 2016 yılında gerçekleşen Terh-ı Nev dergisi protestoları ve en son 2020 senesinde gerçekleşen II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan Cumhuriyeti'ni destekleyen ve Tahran'ı Ermenistan'a yaptığı yardımlardan dolayı kınayan protesto gösterilerinde etnik içerik ön planda olmuştur. Protesto gösterilerinin yanı sıra Traktör futbol takımı maçları başta olmak üzere bütün spor yarışmalarında gençlerin bir araya gelebileceği kamusal alanlarda da baskın tezahüratları "Tebriz, Bakü, Ankara/biz nere Farslar nere" gibi etnik kimliğe vurgu yapan tezahüratlar oluşturmaktadır. Hâlbuki 2009 Yeşil Hareketi sırasında İran'ın birçok şehrinde kalabalık gösteriler gerçekleşirken Güney Azerbaycan'da tek bir gösteri bile gerçekleşmemiştir. Bu da bir anlamıyla Tebriz'in Tahran'a küstüğü şeklinde yorumlanmıştı. Başka bir deyişle son yirmi sene içinde İran genelini muhatap almak isteyen ve ulusal olduğunu iddia eden bütün hareketlerin önemli sorunlarından biri Güney Azerbaycanlıları etnik faktörü tetiklemeden harekete geçirme temennisi olmuştur. Fakat bugüne kadar bu çabanın sonuçsuz kaldığı görünmektedir ve Güney Azerbaycan'da Türk milliyetçiliğinin sokak ve entelektüel hayatta baskın olduğu gözlemlenmektedir.

Türk milliyetçiliğinin, Güney Azerbaycan'ın toplumsal ve entelektüel tabanında karşılık bulmasının sebepleri arasında SSCB'nin dağılmasıyla İran'daki Azerbaycan Türkleriyle sınırdaş olan Azerbaycan Cumhuriyeti adıyla bir devletin kurulması, I ve II. Karabağ Savaşı'nda İran devletinin Ermenistan'ı desteklemesi ve Ermenilerin yanında yer alması, Şii siyasal İslam ideolojisinin devlet yönetimindeki iflası, İran yöneticilerinin Şiilik adı altında Fars etno-milliyetçiliğine hizmet eden politikalar uygulaması, Türkiye ve Azerbaycan cumhuriyetlerinin laik değerlerle kalkınması ve bu iki cumhuriyetin cazibe merkezi hâline gelmesi, Türk Birliği düşüncesinin yaygınlaşması ve Türk Birliği yönünde ciddi adımların atılması, II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin zaferinin Güney Azerbaycan'da yol açtığı millî özgüven, Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetleri arasındaki stratejik ittifakın sahaya yansması, İran rejim muhaliflerinin İslam Cumhuriyeti yönetim biçimiyle muhalif olmalarına rağmen Güney Azerbaycanlıların etnik taleplerini göz önünde tutabilecek ve Güney Azerbaycanlıları ikna edebilecek ciddi bir alternatif ortaya koyamamaları, Tahran'ın Güney Azerbaycan bölgesinin mahrum bırakılması ve ekonomik yatırımların önemli bir bölümünün merkezi illere yönlendirilerek Güney Azerbaycan'ın düşük bir refah seviyesi ve çevre sorunlarıyla yalnız bırakılması ve Güney Azerbaycan'ın etnik hakları için mücadele eden grupların faaliyetleri yer almaktadır.

Üç aya yakın bir süredir İran'da devam eden protestolarda Güney Azerbaycanlıların katılımın niteliği üç farklı açıdan değerlendirilebilir: Birincisi Güney Azerbaycan sokakları özellikle de Erdebil, Zencan, Urmiye, Melikan ve Hoy kentleri ve Tebriz, Urmiye, Zencan ve Erdebil gibi büyük kentlerin üniversiteleri birkaç kez ciddi ve kalabalık protesto gösterilerine tanıklık etti. Bu gösterilerde yapılan tezahüratlarda öne çıkan sloganların başında "azatlık, adalet, millî hükümet" sloganı gelmişti. Bu slogan Güney Azerbaycan Türklerinin kendi kaderini belirleme hakkına gönderme yaptığından dolayı bir etno-milliyetçi talep olarak değerlendirilmişti. İran protestolarında Güney Azerbaycan bağlamında dikkat çeken ikinci önemli husus en çok gözaltı sayısının Güney Azerbaycan'da olduğu ve bu gözaltılıların önemli bir bölümünün önleme amaçlı yapıldığı olmuştur. Başka bir deyişle Beluç, Mazeni ve Kürt etniğinin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ölü sayısının yüksek olması bu bölgelerde yapılan protestoların şiddetli bir şekilde cereyan ettiği anlamına gelirken en çok gözaltı sayısı yani 8 bini aşkın bir gözaltı sayısının protesto gösterisi gerçekleşmeden sadece önleme amaçlı Güney Azerbaycan

coğrafyasında yaşanması İslam Cumhuriyeti yöneticilerinin bu bölgenin ayaklanmasından duyduğu endişeye işaret etmişti. İran protestolarında Güney Azerbaycan Türklerinin katılımı bağlamında dikkat çeken üçüncü husus çeşitli medya kuruluşları ve siyasal aktörlerin merkezîyetçi Fars etno-milliyetçisi söylem konusunda ısrarcı olmakla Güney Azerbaycanlılar için cazip gelebilecek alternatifler konusunda yetersiz kalmaları ve böylece Güney Azerbaycan toplumunun protestolarda daha aktif rol almasına engel oluşturmaları olmuştur.

İran'ın süratle bir dönüm noktası ve devlet ile toplumun çatışacağı siyasal bir uzama hareket ettiği bu dönemde Güney Azerbaycanlıların kendi kimlikleri merkezli söylemleriyle siyasal eylemde bulunmak niyetinde oldukları ve önümüzdeki süreçte aktif rol alacakları da gözlemlenmektedir. Güney Azerbaycan Türklerinin kendi kimlikleri merkezli söylemleriyle ortada olmaya çalışmaları ve İran geneline hitap eden siyasal söylemlere mesafeyle yaklaşmaları en çok tarihsel kayıp olarak gördükleri tecrübeler ve korkularından kaynaklanmaktadır. Güney Azerbaycan kamuoyunda yaygın bir kanıya göre Güney Azerbaycanlıların Meşrutiyet ve 1979 Devrimi'nde etkin rol oynamasına rağmen Azerbaycanlı ve Türk kimliği yeni kurulan merkezi iktidarlardan dışlanmış ve devletin Fars etno-milliyetçi ideolojisi nedeniyle Azerbaycan Türklüğü ötekileştirilmişti. Başka bir deyişle Güney Azerbaycanlı birçok kesime göre Güney Azerbaycanlılar, tarihin birçok evresinde özellikle de modern İran tarihinin kritik dönemlerinde İran için büyük fedakârlıklar yapmıştır. Fakat bu fedakârlıkların yanıtı vefasızlık olmuştur ve Fars etno-milliyetçi zihniyet tarafından tarihsel aldatılmalara maruz kalmışlardır. Güney Azerbaycanlıların önemli bir bölümü özellikle de Güney Azerbaycanlı Türk milliyetçisi aktörler için İran'ın yeni dönüm noktasında önem taşıyan en temel temenni ve siyasal endişenin kaynağı bu tarihsel aldatılmaların tekrarlanmamasıdır. Başka bir deyişle Güney Azerbaycanlı Türk milliyetçileri için önem taşıyan en önemli mesele Azerbaycanlı Türk kimliğinin bekasının devlet iktidarıyla garantiye alınması meselesi olacaktır.

Sonuç

Üç aya yakın bir süredir İran'da devam eden protestoların toplumsal/siyasal özellikleri İran'ın bir devrim sürecine girdiğini göstermektedir. Bu devrimci mücadelenin zafere ulaşip ulaşamayacağı veya ne zaman kesin bir sonuca ulaşacağına dair tahminde bulunmak oldukça zordur. Fakat ne olursa olsun artık bundan sonraki İran'ın, eski İran'a benzemeyeceğine kesin gözle bakılabilir. İran'ın siyasal yapısı ve toplum ile olan ilişki biçimi dikkate alındığında Devrim Lideri Ayetullah Hameneyi'nin hayatta olduğu sürece toplumdan gelen baskının devlet katında çatlak ve ayrışmaya yol açabilme ihtimalinin düşük olduğundan dolayı yargı erki ve güvenlik güçlerinin protestocuları bastırmakta şüpheye düşmeyeceği ileri sürülebilir. Fakat bu protestolar, İran'daki otoriter yapının yıllar içinde ördüğü korku duvarını yıkmayı başardığından dolayı da önem arz etmektedir. Bu da Ayetullah Hameneyi'nin vefatından sonra ülkede yaşanması muhtemel süreçler açısından oldukça önemlidir.

İran'ın iç koşullarında devletin reform kapasitesini büyük ölçüde kaybettiği, meşruiyet krizi yaşadığı, ekonomik iflasa doğru hareket ettiği, kötü yönetimi ve en basit toplumsal sorunları çözmekten aciz kalıp bir devlet krizi ve beka meselesine dönüştürdüğü gibi faktörler dikkate alındığında İran'ın mevcut koşullarla uzun bir süre devam edemeyeceğine kesin gözle bakılmaktadır. Buna ek olarak küresel siyasette yaşanan değişimler ve bu değişimlerin bölgeye yansımaları İran'ın uluslararası siyasetten daha da tecrit edileceği ve İran üzerindeki baskıların daha da artacağı şeklinde öngörülebilir. Başka bir deyişle hem İran'ın bulunduğu iç koşullar hem de uluslararası siyasette gerçekleşen değişimler İran'ın bir dönüm noktasına hareket ettiğine işaret etmektedir. İran'ın siyasal kaderi açısından önemli bir etken olan Güney Azerbaycan Türklerinin genel iradesi, yaşanması

muhtemel ayaklanmalar ve olaylar karşısında göstereceği tepki bölgesel denklemler açısından da önem taşıyacaktır. Güney Azerbaycanlı Türk milliyetçilerinin ileri sürdüğü söyleme göre İran'ın süratle hareket ettiği yeni bir dönüm noktasında Güney Azerbaycanlıların bir Türk varlığı olarak bekası sadece devlet iktidarına ulaşmasıyla garanti altına alınabilir. Bu da Ankara, Bakü ve Tebriz merkezli olacağı ve olması gerektiğinden dolayı bölgesel istikrarın devam etmesi açısından önem taşıırken dış planların önüne set çekebileceği açısından da dikkate değerdir.

Son Notlar

[1] Bakınız: İran'da İnsan Hakları Aktivistleri Platformunun Haber Organı (HRANA); Protestoların Güncel İstatistiği (19 Aralık 2022); Erişim Linki: <https://bit.ly/3FFwt8M>; Son Erişim Tarihi: 20 Aralık 2022.

[2] Sina Yusifi ve Doğu Azerbaycan İli Barolar Birliği İnsan Hakları Komisyonu üyelerinin gözaltına alınmasına yol açan bu açıklama için bakınız: <https://bit.ly/3SKUSOB>

[3] Aban kelimesi İran takviminde sekizinci aya verilen isimdir. İran'da Hicri Şemsi takvimi kullanılmaktadır. Bu takvim Güneş yılı esasına dayanmaktadır.

[4] Bakınız: İran'da İnsan Hakları Aktivistleri Platformunun Haber Organı (HRANA); Protestoların Güncel İstatistiği (19 Aralık 2022); Erişim Linki: <https://bit.ly/3FFwt8M> ; Son Erişim Tarihi: 20 Aralık 2022.

[5] Bakınız: Protestoların Bayrağı Liseli Kız Öğrencilerinin Elindedir; Erişim Linki: <https://bit.ly/3PMDwB0> ; Son Erişim Tarihi: 22 Aralık 2022.

[6] Bakınız: Protest Movements as Deadly as Iran's Often End in Revolution Or Civil War; Erişim Linki: <https://econ.st/3PMJ1zD> ; Son Erişim Tarihi: 22 Aralık 2022.

[7] Bakınız: Biden: KOEP Ölmüştür; Ama Şimdilik Açıklamıyoruz! Erişim Linki: <https://bit.ly/3Gf2Mww> ; Son Erişim Tarihi: 22 Aralık 2022.

[8] Bakınız: Hollanda Parlamentosu Avrupa Birliği'nden İran Devrim Muhafızları Ordusu'nu Bir Terör Örgütü Olarak Tanımasını İstedi; Erişim Linki: <https://bit.ly/3WYhuUI> ; Son Erişim Tarihi: 23 Aralık 2022.

* Dr. Babek Şahid, Tebriz Araştırmaları Enstitüsü, Ankara

KÖKSAV E-Bülteni, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı (KÖKSAV)

tarafından çıkarılmaktadır. KÖKSAV bağımsız ve bağlantısız, günlük siyasî konumu olmayan bir kurumdur; merkezine Türkiye ve Türk dünyasını alarak araştırmalarını ulusal ve uluslar arası sosyal, siyasî ve stratejik konulara yoğunlaştırır, araştırma ve incelemeler yapar. Dolayısıyla, bu yayında ifade edilen bütün görüşler, değerlendirmeler ve varılan sonuçlar yalnızca yazarlarına aittir.

© 2023, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı. Bütün hakları saklıdır.